

Petr KOLÁŘ: Argumenty filosofické logiky

Filosofia, Praha 1999, 328 s.

V pomerne krátkom časovom odstupe známy český logik Petr Kolář publikoval svoju druhú monografiu. Prvú, s názvom *Logika a etika*, napísal spolu s Vladimírom Svobodom a roku 1997 ju takisto vydalo vydavateľstvo Filosofia.

Obsahové zameranie recenzovanej knihy veľmi dobre vystihuje jej názov: analyzujú sa v nej argumenty, ktoré patria do tzv. *filozofickej logiky*. Filozofická logika patrí k významným odvetviam súčasnej analytickej filozofie a má mnohé spoločné body s logickou analýzou jazyka. V centre jej pozornosti však nie je len analýza jazyka z hľadiska syntaxe, sémantiky a prípadne pragmatiky, ale aj špecifické problémy, ktoré sú typické pre vývoj celej filozofie a logiky; mám na mysli napríklad problémy spojené s vyjasňovaním pojmov existencie, identity, nevyhnutnosti atď. V knihe sa analyzuje celkovo 21 argumentov, ktoré sa počas relatívne krátkeho, ale búrlivého života filozofickej logiky stali jej neodmysliteľnou súčasťou a dá sa povedať klasikou.

Kniha má dve základné časti. Prvá časť, ktorú tvoria štyri kapitoly, má úvodný charakter a autor sa v nej zaoberá všeobecnejšími úvahami. V prvej kapitole sa vymedzuje predmet logiky. Centrálnym pojmom je (sémantický) pojem vyplývania (prípadne syntaktický pojem dokázateľnosti). Druhá kapitola obsahuje už spomenutú charakteristiku filozofickej logiky. V tretej kapitole sa rozoberá ďalší dôležitý pojem, pojem logickej formy, ktorý má dôležitú úlohu pri formalizácii a pri hľadaní logickej relevantných črt výrokov a úsudkov, čo je významné pri zisťovaní správnosti určitého úsudku (resp. určitej formy úsudku). V poslednej kapitole sa všeobecne hovorí o argumentoch (úsudkoch) z hľadiska ich logickej výstavby. Definuje sa platný argument, vymedzuje sa rozdiel medzi deduktívnym a indukčným argumentom a takisto sa definujú pojmy dokonalého, dobrého a rigorózneho platného deduktívneho argumentu.

Druhá, najrozsiahljšia časť obsahuje analýzu jednotlivých argumentov. Niektoré z nich sa však nedajú vyjadriť bez určitého formálneho aparátu, a preto autor na záver knihy zaradil dva dodatky, v ktorých sa približujú niektoré logické termíny a symboly (prvý dodatok) a uvádza sa návod, ako nájsť logicke formu výrokov (druhý dodatok).

Táto časť zahŕňa dvanásť kapitol, z ktorých každá obsahuje analýzu aspoň jedného argumentu. Každá kapitola zahŕňa stručný úvod do problematiky, v ktorom sa predkladá otázka a uvádzajú sa niektoré známe riešenia; potom sa v striktnej a podľa možnosti čo najpresnejšej podobe formuluje kľúčový argument týkajúci sa daného problému; na záver sa zisťuje, či ide o platný (prípadne dobrý alebo dokonalý) argument, naznačujú sa rôzne problémy, na ktoré argument naráža, prípadne sa rozoberajú rozličné kritické reakcie.

Prvá a druhá kapitola sa zaoberajú viac-menej metafyzickou otázkou, čo existuje a akú povahu majú individua z hľadiska logiky (teda, čo možno považovať za logické individuum). Táto téma sa z iného pohľadu ďalej rozvíja v siedmej kapitole, ktorá hovorí o pojmoch identity a existencie. Predmetom tretej až šiestej kapitoly sú problémy sémantiky (ktoré v istých bodoch súvisia aj s metafyzikou). Tretia kapitola sa venuje pojmu možných svetov, ich logicko-sémantickej relevantnosti, ale zároveň aj ich ontologickému statusu. Stará, ale stále pertraktovaná otázka všeobecnín sa tematizuje v štvrtej kapitole, v ktorej autor demonštruje svoje antinomialistické stanovisko. Piata kapitola má dve časti: na jednej strane sa zaoberá propozíciami (a ich rôznymi explikáciami), ktoré sú kľúčové pre logiku, a úzko súvisiacim sémantickým problémom, o čom sú výroky týkajúce sa propozičných postojov; na druhej strane sa venuje faktom, najmä ich ontologickému postaveniu. Táto problematika sa vynára aj v desiatej kapitole. V šiestej kapitole sa hovorí o mimoriadne kontroverznnej téme, o sémantike vlastných mien a deskripcií. Z pohľadu logiky je dôležitá ôsma kapitola. Týka sa citlivého miesta tejto disciplíny, povahy logických konštant, a nastoľuje otázku, na základe čoho sú určité výrazy logickými konštantami, ale iné výrazy takéto status nemajú.

Ďalší ucelený blok tvorí deväta, desiatá a jedenásta kapitola. Ich spoločným menovateľom je pojem pravdy a rôzne vysvetlenia pravdivosti. Deväta kapitola sa zameriava na explikáciu pojmu pravdy a vo všeobecnosti na problém, či tento pojem možno vôbec definovať. V desiatej kapitole sa diskutuje o tzv. korešpondenčnej teórii pravdy, najmä o jej ústrednom pojme korešpondencii: medzi čím existuje vzťah korešpondencie a ako ho treba chápať? Jedenásta kapitola sa venuje konkurenčnej koherenčnej teórii pravdy. P. Kolář však dokazuje, že korešpondenčná a koherenčná teória si navzájom konkurujú len zdanlivo, lebo každá z nich sa zaoberá trochu inou otázkou: korešpondenčná teória chce najmä definovať pojem pravdivosti (pravdivosť ako korešpondencia), kým koherenčná teória skôr predkladá metódu overovania pravdivosti výrokov. Záverečná, dvanásta kapitola, v ktorej sa diskutuje o neurčitosti a rozoberajú sa logické paradoxy typu sorites a falakros, takisto do istej miery súvisí s problematikou pravdy. Tieto paradoxy vznikajú ako ukazuje autor práve preto, že na neurčité pojmy sa aplikuje "ostrý" aparát klasickej logiky, ktorej základným princípom je princíp dvojhodnotovosti (výrok nemôže nadobudnúť inú pravdivostnú hodnotu ako pravda alebo nepravda). O pravdivostnej hodnote výrokov, ktoré obsahujú neostré predikáty, však nemožno vždy jednoznačne rozhodnúť, a tak sa otvára priestor pre viachodnotové logiky.

V jednotlivých kapitolách sa analyzujú už klasické argumenty známych filozofov, napríklad D. Davidsona (argument o Veľkom fakte), G. Fregeho (argumenty o identite a o neanalyzovateľnosti pojmu pravdy), S. Kripkeho (argument o nesprávnosti deskripčnej teórie vlastných mien), D. Lewisa (argument o reálnej existencii možných svetov, ktoré sú odlišné od nášho, aktuálneho sveta), W. V. O. Quina (argument, ktorého záverom je, že byť znamená byť hodnotou viazanej premennej), B. Russella (argument, že veci sú zväzkami kvalít, a argument o existencii aspoň jednej všeobecniny, relácie podobnosti), A. Tarského (argument o nedefinovateľnosti

pojmu pravdy pre prirodzené jazyky) atď. Treba upozorniť, že striktná a presná formulácia uvedených argumentov je vo viacerých prípadoch možná len za cenu istej idealizácie a zjednodušovania. V záujme prehľadnosti a stručnosti musel autor vypustiť alebo modifikovať niektoré náročnejšie premisy vyžadujúce formuláciu dodatočných teórií, ktoré sú so zreteľom na ciele danej kapitoly nepodstatné. Nemožno to však pokladať za handicap knihy. Skôr naopak. Čitateľ získava motiváciu, aby siahol po pôvodnom argumente a dôkladne ho preštudoval, prípadne porovnal s verziou, ktorú predkladá Kolář. To je azda najlepší spôsob, ako knihu čítať.

V rekonštrukcii argumentov som nenašiel nijakú formálnu ani obsahovú chybu (pravda, okrem zámerných modifikácií argumentov). Predsa len by som chcel upozorniť na niekoľko drobností. Na s. 25 sa uvádzajú dve formuly, ktoré sú napísané v jazyku predikátovej logiky. O predikátoch "P" a "Q" Kolář píše, že ide o vlastnosti indivíduí, a o predikáte "R" hovorí, že ide o vzťah medzi indivíduami. Správne by malo byť, že sú to výrazy pre vlastnosti, resp. vzťah. Dokazuje to najmä fakt, že "P", "Q" a "R" sú súčasťou jazykového výrazu, formuly, a takisto aj ostatné zložky formúl, t.j. premenné, kvantifikátory a logické spojky, sú výrazy. Podobná nepresnosť sa vyskytuje na viacerých miestach knihy; napríklad v kapitole o pravde (10. kapitola) sa často hovorí o definovaní alebo definícii pravdy; správne by však malo ísť o definovanie pojmu pravdy.

Na s. 267 sa dokazuje, že výraz "fakt, že..." má podobné účinky ako iné intenzionálne a hyperintenzionálne operátory, teda *pokiaľ* sa pohybuje na pôde extenzionálnej sémantiky na výrazy nachádzajúce sa v jeho dosahu nemožno uplatniť princíp vzájomného nahradenia koreferujúcich výrazov. Ak však prijmeme fregeovskú tézu, že v intenzionálnom kontexte výraz referuje na svoj zmysel (ktorý v extenzionálnom kontexte výraz *vyjadruje*), tak princíp nahradenia možno po potrebnej úprave akceptovať. To znamená, že výraz, ktorý sa nachádza v dosahu operátora "fakt, že...", nebude referovať na pravdivostnú hodnotu (t.j. referent výroku), ale na propozíciu (alebo všeobecne na intenziu výroku alebo niečo podobné). Nemyslím si však, že intenzionálne chápanie tohto výrazu je celkom jednoznačné. Je pravda, že autorove príklady naznačujú správnosť intenzionálneho chápania, ale podľa mňa sú príliš sugestívne, a rovnako možno vymyslieť príklady, ktoré demonštrujú extenzionálny charakter zvratu "fakt, že...". Kolář uvádza napríklad vety: "Pavel zná fakt, že Praha je hlavním městem České republiky" a "Fakt, že Praha je hlavním městem České republiky, může zaniknout rozhodnutím Parlamentu České republiky". V týchto prípadoch nemožno vetu "Praha je hlavním městem České republiky" nahradit vetou s tou istou pravdivostnou hodnotou, lebo pravdivostná hodnota oboch zložených výrokov sa môže zmeniť. Všimnime si však vetu "Je fakt, že Praha je hlavním městem České republiky". Ak vedľajšiu vetu nahradíme iným výrokom s tou istou pravdivostnou hodnotou, pravdivostná hodnota celej vety sa *nezmení*. Prečo sme narazili na takýto rozpor? Domnievam sa, že v Kolářových príkladoch pravidlo nahradenia prestáva platiť (aj) z iných dôvodov, nie(len) kvôli výskytu spojenia "fakt, že...". Prvý príklad obsahuje slovné spojenie "Pavel zná fakt, že...", ktoré obsahuje slovo "znáť" (alebo "vedieť"), pre ktoré extenzionálna sémantika rozhodne

nevyhovuje. Ďalej si treba všimnúť, že výrazy “vedieť, že...” a “vedieť fakt, že...” (resp. “poznať fakt, že...”) hovoria to isté, takže prvý príklad nevedie k intenzionálnej sémantike vďaka výskytu výrazu “fakt, že...”, ale vďaka výrazu “znáť”. Proti druhému príkladu nemožno uviesť podobnú námietku a zdá sa mi korektný. Vedľajšia veta “Praha je hlavním mestem České republiky” sa vyskytuje v kontexte, v ktorom je dôležité, o aký fakt ide. To dokazuje, že sémantika výrazu “fakt, že...” je zložitejšia, než sa domnieva Kolář. V niektorých kontextoch sa naozaj treba odvolať na intenzionálnu sémantiku, no v iných vystačíme s extenzionálnou sémantikou. Dokonca sa zdá, že ak prijmeme russellovskú sémantiku, podľa ktorej výroky referujú na (*neo*)russellovské propozície (to sú extenzionálne entity), vystačíme len s extenzionálnou sémantikou.

Na záver uvediem pripomienky ku Kolářovmu chápaniu rigidných designátorov (alebo ako uvádza, “pevných znakov”). Najprv rigidné designátory korektné charakterizuje ako výrazy, ktoré vo všetkých možných svetoch, v ktorých referujú, referujú na to isté individuum (s. 192). Vzápätí však dodáva: “Výraz ‘Tomáš Garrigue Masaryk’ je tak pevným znakom, a tedy vlastním jménem, protože ve všech možných světech, v nichž osoba T. G. Masaryka vůbec existuje, označuje totéž, totiž T. G. Masaryka” (s. 192, kurz. M. Z.). K výrazom, ktoré som vyznačil kurzívou, mám určité výhrady. Predovšetkým sa z uvedeného citátu zdá, že *len* vlastné mená sú rigidnými designátormi, kým deskripcie sú nerigidné designátory, lebo Kolář naznačuje, že byť rigidným designátorom je to isté ako byť vlastným menom. Lenže už Kripke vedel, že aj niektoré deskripcie referujú rigidne, teda vyhovujú uvedenej definícii rigidných designátorov. Napríklad výraz “druhá odmocnina z 25” je rigidným designátorom a všeobecne to platí pre všetky matematické deskripcie. Po druhé sa zdá, že podľa Koláři rigidnosť mena “Tomáš Garrigue Masaryk” závisí od existencie T. G. Masaryka. Meno “Tomáš Garrigue Masaryk” však bude rigidným designátorom nezávisle od toho, či T. G. Masaryk vôbec existuje. Nie je totiž dôležité, či toto meno referuje na T. G. Masaryka, ale je dôležité, či v každom možnom svete, v ktorom existuje, referuje na to isté individuum. Inými slovami, ak T. G. Masaryk existuje v každom možnom svete, v ktorom meno “Tomáš Garrigue Masaryk” referuje, môže ísť o čistú náhodu a meno “Tomáš Garrigue Masaryk” môže referovať na celkom iné individuum, a predsa bude rigidným designátorom, ak v každom možnom svete, v ktorom referuje, referuje na toto *iné*, ale zároveň iba toto individuum.

Tieto a podobné nepresnosti však vôbec neznižujú kvalitu recenzovanej knihy, ktorá si určite zaslúži, aby jej filozofi aj študenti venovali pozornosť. Podobná publikácia, ktorá by prístupnou formou dokázala podať dôležité výsledky analytickej filozofie, na našom knižnom trhu absentuje. Kolářovi sa však nepochybne podarilo viac, než len analyzovať niekoľko argumentov. Vďaka tomu, že jednotlivé kapitoly obsahujú aj obširnejšiu informáciu o danej problematike, kniha predstavuje aj netradične napísaný úvod do analytickej filozofie; som dokonca v pokušení napísať, že predstavuje “analytický úvod do filozofie”, lebo sa v nej hovorí aj o klasických metafyzických otázkach, ale v analytickej spracovaní.

Marián Zouhar